

Gecoördineerde aanval of toevalstreffer?

Anonieme prent (1613-1615) naar een illustratie van Frans Hogenberg: de watergeuzen komen aan land, trekken op en nemen onder leiding van Lumeij en Bloy van Treslong Den Briel in op 1 april 1571 (collectie Rijksmuseum)

De verovering van Den Briel, april 1572

Op 1 april 2022 is het 450 jaar geleden dat om klokslag twee uur in de middag zesentwintig geuzenschepen, met meer dan 1000 watergeuzen, voor Den Briel voor anker gingen. In de Nederlandse geschiedenis wordt de inname van deze stad op 1 april 1572 gezien als een kantelmoment. De Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) van de Nederlanden tegen de Spaanse koning Filips II, beter bekend als de Opstand, kwam hierdoor in een stroomversnelling. Na de verovering van de stad kregen de geuzen langzamerhand controle op de Nederlandse kustwateren in de Noordzee, mede door de navolgende inneming van Zeeuwse havensteden, waaronder Vlissingen en Veere. De inname van Den Briel was achteraf gezien revolutionair, maar – met de kennis en inzichten van nu – is de vraag op zijn plaats of deze amfibische operatie een gecoördineerde aanval was of veeleer een (broodnodig) succes dankzij een toevalstreffer.

De watergeuzen

In het gros van de geschiedenisboeken staan de watergeuzen bekend als vrijbuiters en vrijheidsstrijders. Het zou gaan om een bont gezelschap, uiteenlopend van edelen tot matrozen. Deze groep had als gemeenschappelijke deler dat ze, gelet op hun protestantse geloofsovertuiging en/of opstand tegen het centralistische, repressieve bestuur van Filips II, gevlucht waren voor de Spaanse generaal en landvoogd van de Nederlanden Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel (1507-1582), beter bekend als de hertog van Alva. Een groot deel van de geuzen kwam uit de gewesten Holland en Zeeland en was betrokken geweest bij protesten, demonstraties en gewapende schermutselingen die zich voorgedaan hadden aan de vooravond van de Opstand.¹ Tegen koning Filips II zou de hertog van Alva gezegd hebben dat: 'enkel wat koppen moesten rollen'.² Willem I, prins van Oranje, graaf van Nassau-Dillenburg (1533-1584), destijds stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, zocht nog toenadering, maar de 'Ijzeren Hertog' besloot hem te vervolgen.

'De prins van Oranje besefte niet dat zijn officieren financieel afhankelijk waren van de kaapvaart en daardoor stelselmatig gedwongen waren om de vloot te verlaten voor dergelijke operaties'

In mei 1567 arriveerde Alva met een sterk leger in de Nederlanden, echter zonder extra vlooteenheden.³ Willem van Oranje wachtte niet af en had zich een maand eerder al teruggetrokken op het voorvaderlijke kasteel van het Huis Nassau, slot Dillenburg in het Duitse Hessen. Vanuit deze vesting leidde Oranje, na de terechtstelling van de vooraanstaande edelman en opstandeling Hendrik van Brederode door Alva in februari 1568, het verzet. Aanhangers hiervan stonden bekend als geuzen. De term geus is een afgeleide van het Franse 'gueux' en heeft als betekenis bedelaar. Toentertijd zagen zij die anti-Spaanse houding juist als een erebenaming.⁴

Een groot deel van de geuzen zocht, mede door het nagenoeg ontbreken

van de Spaanse zeemacht in de Noordzee, zijn heil op het water, opererend vanuit buitenlandse havens. Vanaf april 1568 voeren deze watergeuzen met hun schepen in dienst van de prins van Oranje en een jaar later gaf hij hen kaperbrieven. Dit hield in dat ze in naam van de soevereine vorst van het prinsdom Oranje vaartuigen van vijandelijke mogendheden mochten aanvallen en

Anonieme prent (1613-1615) naar een illustratie van Frans Hogenberg: de aankomst van de hertog van Alva te paard met zijn leger bij een stadspoort in Brussel op 22 augustus 1567 (collectie Rijksmuseum)

leegroven. Hiermee trachtte de opstandelingenleider deze geuzen enigszins te organiseren en te reguleren. Zonder kaperbrief was betrokkene niets meer dan een wetteloze vrijbouter of piraat. Ondanks de kaperbrieven was niet alle kaapvaart van de watergeuzen georganiseerd of gereguleerd; zij maakten zich volgens Oranje in dergelijke gevallen schuldig aan illegale activiteiten. Zo plunderden en namen zij schepen in van landgenoten en neutrale staten.⁵

Illustratief voor deze wanpraktijken waren de acties van watergeus van het eerste uur Jan Abels uit Dokkum. Hij huurde in 1569 in Norden, Oost-Friesland, een sloop met vijftig man en plunderde een West-Friese koopvaarder. Vervolgens nam Abels een groter schip uit Delfzijl en beroofde een Amsterdams vaartuig. Daarop kreeg hij versterking van vijftig man en veroverde vijf andere schepen. De buit verkocht Abels via zijn familie in Emden en Norden. Toen eerstgenoemde stad maatregelen tegen hem wilde nemen, nam hij de wijk naar Engeland. Abels werd door de autoriteiten verhoord, maar gaf aan dat hij alleen goederen had genomen die aan zijn landgenoten toebehoorden en neutrale schepen juist had ontzien. Abels bezat daarbij een kaperbrief, echter niet van de soevereine vorst, maar van diens broer Lodewijk. De Engelsen lieten hem hierop vrij en hij mocht zijn buit

behouden. In dit besluit woog mee dat Londen een anti-Spaanse positie innam alsook dat Willem van Oranje geen jurisdictie had in Engeland. De activiteiten van Abels waren - ondanks kritiek van de prins van Oranje - in lijn met het standpunt van vele geuzen, dat elke inwoner van de Lage Landen die niet vluchtte en belasting betaalde en het katholieke geloof bleef aanhangen, de facto een aanhanger was van de hertog van Alva en zo een legitiem doel vormde.⁶

De 'gemene zaak'

Willem van Oranje probeerde intussen zijn grip op de watergeuzen te vergroten, met als doel zijn geuzenvloot effectiever te laten opereren. Zo tekende hij op 10 augustus 1570 te Dillenburg drie documenten waarmee voor de watergeuzen een nieuwe fase aanbrak. In een van die documenten, de Artikelbrief, nam de opstandelingenleider op dat hun schepen niet langer waren te beschouwen als 'kapers van Oranje, maar als oorlogsvloot' en dus op moesten komen voor de 'gemene zaak'. Hiermee probeerde hij een georganiseerde vloot te vormen, enkel bemand met diegenen die een 'bewijs van goed gedrag' konden overleggen. Maar in de praktijk bleek dit niet haalbaar. Zo bevonden zich onder de opvarenden naast oprechte vrijheidsstrijders die zich onderwierpen aan het militaire

Anonieme prent (1613-1615) naar een illustratie van Frans Hogenberg: de Slag bij Jemmingen (1568) waarbij het leger van Lodewijk van Nassau verslagen werd door de hertog van Alva (collectie Rijksmuseum)

gezag, ook wrede vrijbuiters die voorgaande categorie een slechte naam bezorgden.⁷

De eerdergenoemde broer van Oranje, graaf Lodewijk van Nassau, later benoemd tot kapitein-generaal, ondernam met de geuzen operaties, zoals de succesvolle Slag bij Heiligerlee (1568). Naderhand verliep onder zijn leiding de strijd moeizaam en verloor hij van de hertog van Alva bij Jemmingen (1568). De scheepsmacht van Oranje geraakte sindsdien in zwaar weer, mede omdat men afgesneden raakte van inkomsten. Gelet op de eigen financiën werd kaapvaart destijds gezien als een belangrijk instrument in de Nederlandse strijd tegen het Spaanse gezag. De watergeuzen verkochten hun buit in buitenlandse havens, waaronder Londen, het Franse La Rochelle en het Oost-Friese Emden.⁸ Het was dus niet verwonderlijk dat Willem van Oranje de hierboven genoemde kaperbrieven uitgaf, niet alleen omwille van het reguleren en controleren, maar om zo zijn watergeuzen te voorzien van inkomsten. In 1570 introduceerde Oranje een aantal hervormingen om de kaapvaart verder te reguleren. Ten eerste gaf de prins geen kaperbrieven meer uit, maar enkel aanstellingen ten oorlog. Ten tweede werd de hieruit voortgekomen buit voortaan evenredig verdeeld: 33% ging naar de

‘Dat de geuzen, met Treslong voorop, het gemunt hadden op Den Briel stond buiten kijf’

soevereine vorst, 33% ging naar de scheepskapiteins voor de bevoorrading en 33% ging naar officieren en scheepelingen. Ten derde moesten gekaapte schepen toegevoegd worden aan de oorlogsvloot. En niet in de laatste plaats wenste de prins van Oranje een Nederlandse havenstad in te nemen om van daaruit zijn vloot te coördineren. Via zijn hervormingen hoopte hij zijn vloot te vergroten, zijn oorlogskas te vermenigvuldigen en zijn vloot te professionaliseren. Dit alles stond in het teken van een invasieplan: de bevrijding van de Lage Landen.⁹

De hervormingen van Oranje zagen er op papier goed uit, maar bleken in de praktijk

irreëel en voor hun tijd onuitvoerbaar. Het invasieplan van de Nederlanden in 1570 en een daaropvolgend plan van 1571 van Oranje en zijn broer Lodewijk liepen uit op een fiasco. Oranje gelukte het maar niet het tegenstrijdige karakter van zijn vloot te breken. Een terugkeer naar de Nederlanden was volgens hem alleen denkbaar als zijn kapiteins dienstbaar meewerkten aan zijn plannen. Maar hij besepte niet dat deze officieren tegelijkertijd financieel afhankelijk waren van de kaapvaart en daardoor stelselmatig gedwongen waren om de vloot te verlaten voor dergelijke operaties. Dit kwam de communicatie tussen beide partijen niet ten goede, mede omdat Oranje veelvuldig zijn plannen en orders wijzigde en de watergeuzen - ondanks menigeen zijn plichtsbefes - hierdoor in verwarring geraakten en niet gehoorzaamden. Historicus J.C.A. van der Meij stelt in dit verband terecht: ‘dat Alva nog steeds te maken had met rovers die niet in staat waren tot militaire acties’.¹⁰

Willem Bloys van Treslong (collectie Rijksmuseum)

Koningin Elizabeth I van Engeland

Alsof de hierboven aangehaalde problematiek nog niet groot genoeg was, kregen de watergeuzen ook nog te kampen met maatregelen van koningin Elizabeth I van Engeland (1533-1603). Het behoud van de Engelse havens als hun uitvalsbases was voor de geuzen sterk afhankelijk van de aard der verhouding tussen Engeland en Spanje: ‘neigde deze tot verbetering dan liepen zij het risico de toegang ertoe te worden ontzegd’.¹¹ De hertog van Alva zocht al jaren toenadering tot de Engelse vorstin, zoals met het sturen van gezanten naar haar hof, om handelscontacten te herstellen of te verbeteren en de Engelse regering ertoe te bewegen de geuzen uit hun havens te weren. Tot dan toe vonden de geuzen er altijd een veilig heenkomen en hadden de onderhandelingen geen effect op Elizabeth I. De Engelse koningin hield de geuzen zelfs achter de hand als maritieme reserve-eenheid in geval van een oorlog met de Spanjaarden.

Langzamerhand werd de Engelse koningin bevattelijk voor de Spaanse avances - mede door houding en gedrag van de watergeuzen in haar eigen land en kustwateren - en wijzigde ze haar koers. In deze wende werd het Engelse hof gesterkt nadat in augustus 1571 berichten binnenkwamen dat de watergeuzen zich schuldig zouden hebben gemaakt aan plunderingen van schepen van kooplieden van het Stalhof te Londen. Enige geuzenka-

Willem II van der Marck, graaf van Lumey (collectie Rijksmuseum)

piteins belandden hierop in het gevang en buitgoederen moesten teruggegeven worden aan hun eigenaren. Vanaf september 1571 begon het Engelse hof, op wens van de vorstin, met een gestaag en weloverwogen offensief om de Nederlanders te verdrijven. Een openlijke confrontatie met de geuzen gingen de Engelse autoriteiten evenwel uit de weg. De opdracht om hen te verjagen gaf de koningin aan particulieren, die zelf een reputatie hadden opgebouwd als vrijbouter.¹²

Het werd de geuzen steeds moeilijker gemaakt in de Engelse havens en op 1 maart 1572 vaardigde de koningin een proclamatie uit, waarin werd bevolen dat alle vrijbouters uit welk land dan ook dienden te vertrekken en nimmer mochten terugkeren, op straffe van inbeslagname van goederen en opsluiting. Engelse onderdanen werd zelfs op straffe des doods verboden handel te drijven met geuzen.¹³ Voor de watergeuzen restte weinig meer dan hun Engelse uitwijkplaatsen achter zich te laten.

De geuzenvlootaanvoerders van Den Briel

In de tussentijd maakten twee nieuwe geuzenvlootaanvoerders hun opwachting: Willem van Lumey, graaf van der Marck (ca. 1542-1578) en jonker Willem Bloys van Treslong (1529-1594). In oktober 1571 werd Lumey

admiraal. De aanvoerder van de watergeuzen bleek een controversieel figuur te zijn; na de terechtstelling van de opstandelingenleiders, de graven van Egmont en Horne op 5 juni 1568, zwoer hij wraak op de hertog van Alva. Zijn wraakzuchtigheid uitte zich onder meer in een verordonneerde ophanging van 19 katholieke geestelijken, de zogenaamde Martelaren van Gorcum. Hij werd ook verantwoordelijk gehouden voor de moord op kloosteroverste Cornelis Musius, vriend van de vrijdenkende prins van Oranje.¹⁴

Willem Bloys van Treslong was geboren te Den Briel, oud-marineofficier van de koninklijke Spaanse vloot en viceadmiraal van de geuzen. Net als Lumey en Oranje ontvluchtte hij de Lage Landen. Voorzien van kaperbrieven van Willem van Oranje tegen Spaanse en Portugese koopvaarders, zette Treslong de strijd voort op zee. Bij gebrek aan vijandige scheepvaart, plunderde hij evenwel ook landgenoten en neutrale staten. Zo was Treslong betrokken bij het innemen van neutrale Hamburgse schepen die van Amsterdam naar hun thuishaven voeren. Het merendeel van de bemanningen werd vermoord.¹⁵ Beide geuzenvlootaanvoerders speelden tijdens de inname van Den Briel een belangrijke rol. Lumey sloot zich eind augustus aan bij de geuzenvloot onder de Engelse kust. Als admiraal was Lumey direct voor grote problemen geplaagd: het eerdergenoemde verlies van de steun van Engeland. Desondanks bleef hij zich met zijn vloot van twintig schepen voor de Engelse kust ophouden. Ondertussen had Bloys van Treslong eind oktober 1571 het idee opgevat voor een overval op Den Briel, zijn geboortestad. Sinds hij zich in september bij de watergeuzen had gevoegd opperde hij al een dergelijke actie. Hij zocht in oktober aansluiting bij Lumey en ondernam een eerste poging tot inname van de stad. Deze mislukte omdat onder andere een kort voor de voorgenomen operatie opgebrachte geus tijdens zijn verhoor het plan had opgebiecht. Een tweede aansluiting van Treslong bij de geuzenvloot van Lumey, in maart 1572, resulteerde binnen een maand in een daadwerkelijke aanval op de havenstad.¹⁶ En dit keer werd het een succes.

Watergeuzen veroveren havenstad Den Briel

Dat de geuzen, met Treslong voorop, het gemunt hadden op Den Briel stond buiten kijf. In een brief van de Spaanse gezant in Engeland, die een rol had gespeeld bij het verbannen van de geuzen uit Engelse havens, werd het plan aangehaald de stad in te nemen. De gezant berichtte aan Filips II dat Lumey voor de Engelse kust was teruggekeerd en zijn aanhangers meedeelde dat hij wachtte op versterking om gezamenlijk de stad aan de Maasmonding in te nemen. Daarnaast was er sprake van een gezagsgetrouwe kapitein, onder bevel van Lodewijk van Nassau in La Rochelle, die zich in 1571 aansloot bij Lumey. Dit wijst mogelijk op een goedkeuring van de broer van Oranje om de havenstad aan te vallen. Tenslotte is daar nog de irritatie van Lodewijk van Nassau zelf, die vond dat de geuzenaanvoerders te overhaast handelden. Een gegeven dat duidt op het schenden van een afspraak: op 27 maart had Willem van Oranje namelijk zijn broer tot kapitein-generaal benoemd over de geuzenvloot en alleen

op diens bevel mochten er vanaf die datum acties worden ondernomen.¹⁷

Lumey beschikte op het moment van de aanval over zesentwintig schepen. Hij koerste vanaf de Engelse wateren noordwaarts richting de Nederlandse kust. Maar door een ongunstige noordwestenwind werd de geuzenvloot 'teruggedrongen' in de Maasmonding en om twee uur in de middag lieten de geuzen het anker vallen voor Den Briel. In eerste instantie verkeren de Briellenaren in de veronderstelling dat het om vreedzame koopvaarders gaat. Vervolgens werden de watergeuzen op de rede benaderd door de lokale veerman, Jan Pieterszoon Koppelstock, die hen informeerde dat er slechts een klein Spaans garnizoen in de stad aanwezig was. Treslong hoorde zijn verhaal aan en voorzien van diens zegelring roeide Koppelstock terug naar de stad. Daar riep hij het stadsbestuur bijeen en meldde dat er maar liefst vijfduizend geuzen voor de stad lagen. Lumey stelde een ultimatum en gaf aan dat de stad twee uur bedenktijd kreeg om zich over te geven. Inmiddels waren de geuzen aan land gegaan, in afwachting van het inwilligen van het ultimatum bewaakten ze de Noordpoort. Vervolgens trokken de geuzen naar de stad en schreeuwden 'In naam van Oranje, doe open die poort!'. Burgemeester Klaas Jansz. Koekebakker weigerde. Dat de actie weinig gecoördineerd was blijkt uit het feit dat via de Zuidpoort geestelijken, welgestelde burgers en het stadsbestuur wisten te ontvluchten. Vervolgens begon Treslong samen met de geuzen de Zuidpoort te rammen. Pas rond middernacht drongen de eerste geuzen de stad binnen. Lumey meende dat Den Briel moeilijk te verdedigen was tegen Spaanse tegenaanvallen. Maar Treslong, die meer betrokkenheid voelde bij zijn geboorteplaats, haalde hem over de stad te verdedigen om deze plaats voor de prins van Oranje te behouden.¹⁸ Met deze inname wonnen de watergeuzen hun eerste slag op de Spanjaarden.

Conclusie

'Op 1 april verloor Alva zijn bril', de inname van Den Briel was achteraf gezien geen spectaculaire overwinning en het lijkt ook alsof de inneming van de stad enkel berustte op een toevalstreffer of in andere woorden een 'tweede keus'. Vanuit Willem van Oranje en zijn broer Lodewijk van Nassau bekeken is dit inderdaad het geval: er lijkt namelijk weinig effectieve sturing van beiden te zijn geweest, terwijl zij voorheen militair-strategische invasieplannen smeedden.

Aanvullend, als het geheel bekeken wordt vanuit het perspectief van admiraal Lumey en met name vice-admiraal Treslong dan valt iets anders op; de vice-admiraal maakte van de nood een deugd. Men kan zich afvragen waarom betrokkene onvoorbereid zou kiezen zijn geboortestad Den Briel aan te vallen, met een op een oorlogsvloot gelijkende troepenmacht, om zo het risico te lopen deze vloot te verliezen. En daarbij hadden de watergeuzen weinig gelegenheid tot recupereren, omdat zij hun vaste havenplaatsen in Engeland waren kwijtgeraakt.

Kwam hier niet wederom het ambivalente karakter van de watergeuzen – wat de gebroeders Van Nassau continu

hebben proberen te breken – naar boven? Zo beschouwd lijkt de inname van Den Briel – ondanks de ongunstige noordwestenwind - nagenoeg voorbestemd: Treslong had in het verleden al een militair-strategisch plan uitgedacht om samen met Lumey de havenstad aan de Maasmonding in te nemen en zag nu hoogstwaarschijnlijk zijn kans schoon. Eenmaal aangekomen bleken ook nog eens bijna geen Spaanse troepen aanwezig. De optelsom werd gemaakt en de aanval ingezet. De inname van Den Briel op 1 april 1572 was in dit opzicht revolutionair en pakte, zoals reeds genoemd, uit als eerste grote succes uit de Tachtigjarige Oorlog. Voor het eerst viel namelijk een deel van het Spaanse grondgebied in handen van de watergeuzen. Na de inname sloten ook andere Hollandse en Zeeuwse steden zich aan, konden ballingen terugkeren en kregen de geuzen steeds grotere gebieden in handen. Uiteindelijk leidde dit zelfs tot het ontstaan van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

Anne Beckers BA is mediëvist en senior informatie-specialist verbonden aan het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) in Den Haag. De auteur wil graag dr. A.J. van der Peet bedanken voor het meelesen en verbeteren van dit artikel.

Noten

- 1 Anne Doedens en Jan Houter, *De Watergeuzen: Een vergeten geschiedenis, 1568-1575* (Zutphen 2018) 49-50; <https://dutchrevolt.leiden.edu/dutch/begrippen/Pages/Watergeuzen.aspx> (geraadpleegd op 19 maart 2022).
- 2 Doedens en Houter, *De Watergeuzen: Een vergeten geschiedenis*, 49.
- 3 J.C.A. de Meij, *De Watergeuzen: Piraten en bevrijders* (Bussum 1980) 20.
- 4 Doedens en Houter, *De Watergeuzen: Een vergeten geschiedenis*, 50.
- 5 <https://dutchrevolt.leiden.edu/dutch/begrippen/Pages/Watergeuzen.aspx> (geraadpleegd op 19 maart 2022).
- 6 De Meij, *De Watergeuzen: Piraten en bevrijders*, 14-15, 23-29 & 51; Doedens en Houter, *De Watergeuzen: Een vergeten geschiedenis*, 49-50.
- 7 De Meij, *De Watergeuzen: Piraten en bevrijders*, 49-51.
- 8 https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog13_01/aa__001biog13_01_1158.php (geraadpleegd op 20 maart 2022); <https://dutchrevolt.leiden.edu/dutch/begrippen/Pages/Watergeuzen.aspx> (geraadpleegd op 20 maart 2022).
- 9 De Meij, *De Watergeuzen: Piraten en bevrijders*, 49-51.
- 10 *Idem*, 57.
- 11 J.C.A. de Meij, *De watergeuzen en de Nederlanden, 1568-1572* (Amsterdam 1971) 79.
- 12 J.B. Black, 'Queen Elizabeth, the Sea Beggars, and the capture of Brill, 1572', *The English Historical Review* (1931) pp. 30-47, aldaar pp. 39-41; De Meij, *De Watergeuzen: Piraten en bevrijders*, 65-73.
- 13 Black, 'Queen Elizabeth', aldaar p.42.
- 14 De Meij noemt Lumey sinds oktober 1571 admiraal van de geuzenvloot, zie: De Meij, *De Watergeuzen: Piraten en bevrijders*, 67 & 69; voor een uitgebreide beschrijving van het leven van Lumey, zie: https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog14_01/aa__001biog14_01_0404.php (geraadpleegd op 19 maart 2022); voor een uitgebreide beschrijving van de martelaren van Gorcum, zie: <https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/82787450/2015gorcum.pdf> (geraadpleegd op 19 maart 2022)..
- 15 https://dutchrevolt.leiden.edu/dutch/personen/B/Pages/bloys_van_treslong.aspx (geraadpleegd op 21 maart 2022).
- 16 De Meij, *De Watergeuzen: Piraten en bevrijders*, 71,76.
- 17 *Idem*, 69, 73 & 76.
- 18 *Idem*, 76-79; https://dutchrevolt.leiden.edu/dutch/personen/B/Pages/bloys_van_treslong.aspx (geraadpleegd op 21 maart 2022).